

0.- SARRERA

Lerro hauen bitartez Bidankozarte jaiotzen da, Bidankozeko historia, kultura eta ohiturak zabaltzeari eta berrekuratzeari eskainitako argitalpen bat, jakinarazteko batzuetan eta berreskuratzeko besteetan, gure iraganeko hainbat xehetasun, Bidankozek garaiak zeharka zezan eta gure egunetara ezagutzen dugun moduan irits zedin egon diren elementuak, izaera eta nortasun berezkoa garatuz.

Zergatik Bidankozarte izena? Aurreago azalduko denez, lekuizena bi "Bidankozen" arteko eremu fisikoa aipatzen duelako. Era berean, aldizkari honek bi "Bidankozen" arteko eremua izan nahi du, baina kasu honetan iraganeko eta orainaldiko Bidankozeren artekoa. Bidankozarte eta ez Bidankozarte izatea, aipatu dugun iragan horretan dermioa izendatzeko erabiltzen zuten era gogoratzeko modua da, idazkariak ahal zuten moduan idatzi arren, orokorrean "Vidankozarte".

Lerro hauetatik gertaera historiko ahaztuak, ospe handiko pertsonaiak, antzineko ohiturak, aspaldiko prentsa berriak, lekuizenak (batzuk dagoeneko ahaztuak), etxeen izenak eta istorioak,

hiztegia, abestiak, jotak, koplak, bidankoztarrak munduan... eta burura etor dakigukeen guztia aurkitu ahal izango da.

Bidankozarte, orduan, sakabanatuta (eta, gehiengoko begietara, ia ezkutua) dagoen Bidankozeri buruzko informazioa barreiatzen saiatuko da, ezaguera hori bera mantentzeko modu bezala. Liburu, aldizkari eta artxiboetan aurkitutako informazioa, baina baita ere Bidankozeko adinduenetik lortutako testigantzak, modu batean, beste "liburu" mota bat izatera datozela.

Zentzu horretan, testigantzena, Bidankozarteren beste helburuetako bat antzinako ohiturak, gertaerak edo istorioak gogoraraztea da, batzuk eta besteen artean Bidankozeko memoria kolektiboa osatuz.

Bidankozek, gainera, hainbat arloetan apartako laguntzaileak eman du, eta haien lana ezagutaraztea merezi du: Mariano Mendigatxa (*Mendigatxa*) eta Prudencio Hualde (*Rakax*) Uskara-ri buruzko ikerketetan, Ciriaco Asín (*Pelaide*) José Mª Iribarreneko "*Vocabulario Navarro*"n, Isidro Urzainqui (*Kostiol / Santxena*) eta

Pérez (*Santxena*) etnografia-gaietan, Crisanto Pasquel (*Paske*) toponimian ... Eta haietaz gain, oraintsu Bidankozeko oikonimia-ren (etxeen izenen) gainean egin nuen ikerketan lagundu didaten guztiak. Baina gainera, Bidankozek "sortzaile" handiak eman ditu ere, berezko ekimenagatik Bidankozeko ondareko hainbat alde ikasi edo materialak bildu zituzten, Nicolás Iribarren (parrokoa) bezala, Bidankozeko parrokiako liburuen gainean ikerketa itzela egin zuela, eta Santiago Salvoch (*Calderero*), funts fotografiko bikaina sortu zuela. Eta segur aski baten bat ahazten ari naizen.

Bidankozarte-n bidankoztar hauen lana ezagutu dadila eta merezi duen bezala aitor dadila eragiten saiatuko gara.

Atsegin dadila itxaroten, jarraitutasuna izan dezala, eta, guztieci animatuz laguntzen, iradokizunak, iruzkinak eta dagoenean zuzenketak (aukera egongo dela ziur) bidaltzen, aldizkaritxo hau hobetzen joateko, lehen ale honen edukiekin hasiko gara.

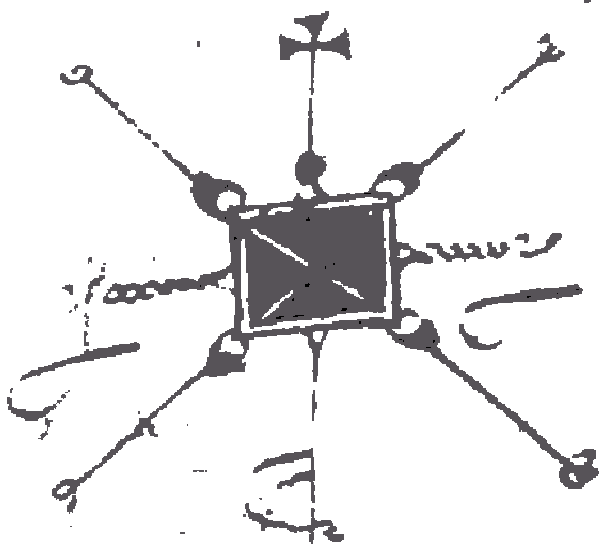
1.- HISTORIA APURRAK -1561ko UDA

Duela 450 urte uda, ohikotik kanpo hainbat prozesurekin, "mugituta" zebilen. Batetik, hasten zen Orreagako Kolegiata eta Carlos Bornas, Otsagabiako herritarren arteko prozesua, Bidankozeko parrokia Burgiko errotarekikoko fruitu hamartarren alokairuaren 29 duketzagatik 3 idiko egitearen gainean, gehi 7 erreal, tarja bat eta 12 adardun kostengatik.

Dirudienez, elizaren hamarreneko maizterrak ez zuten alokairua ase eta fidantza bezala jarriko ziratekeela erantzun behar zuten 3 idirekin.

Baina uda hartan, bi herritarren aurkako prozesuaren azken berriak oraindik entzuten ziren, hainbat ebasketaz salatutako Graciana Belza eta María Lópiz-en kontrakoa,

lehenengoari, horretaz gain, "sorgina eta ponzoitzailea" izatea leporatuz.

Prozesua 1560ko apirilean hasi zen, udaberri eta udako hainbat hilabetetan zehar luzatu zuen eta, lehenik zartadetarara eta zigortuen erbestera zigorrarekin itxi zen, baldintzak haietako bakoitzerako desberdinak izan arren. Gero, berriro zabaldu zen, behin betiko 1561eko udan itxeko.

Prozesua benetan zabal da baina orduko Bidankoze eta garaiko pentsamoldeari buruzko erreferentzia desberdinak aurki ditzakegu eta, dakidan tokiraino, bidankoztar bati sorginkeriaz epaituzten duen prozesu bakarra da.

Horregatik, eta gaiaren azalpen egokirako, hitzaldi-proiektio batean sakonduko dugu, ez bada okertzen, 2012ko jaietan.

BIDANKOZARTE

1. ZENBAKI

ALDIZKARI HISTORIKO-KULTURALA

2011KO UDAZKENA

2.- HEMEROTEKA - ESKOLAKO ERAIKUNTZAREN 100 URTE

XX mendeko lehen urteetan, udaletxe zaharra, ikastetxe funtzioak ere egiten zituen, dirudenez, eraikin estuan bihurtua zen eta, zaila zegoen izendatuta zituen funtzioak garatzea, bereziki irakaskuntza.

Horregatik, 1911ko udan iristean Bidankozeko Aiza Bulguak, Angel Urzainqui Urzainquik (Kostiol) buru izanda, pentsatuta zegoen funtzioetara moldatuko zena eraikin berria eraikitzea erabaki zuen: udaletxea eta ikastetxea. Horretarako, lehenago, 1911an bertan herriko enparantzaren ondoan zegoen etxe bat erosi zuen, bere orubearen gainean eraikin berria eraikitzeko.

Garaiko prentsak, 1911ko ekainan hurrengo iragarki hau zekarren:

Lanak urte batez luzatu ziren, 1912ko San Pedroko jaietarako inauguratzeko prest geratuz,

Bere txanda iristean, oikonimiari eskaintako atalean, gaurko eskolaren joan-etorrietan sakonduko dugu.

3.- TOPONIMIA (LEKUEN IZENAK) - BIDANKOZARTE

Gizakiak, betidanik, bizi zen lekuei izena emateko beharra izan du, batez ere bere lagumekin komunikatzeko. Horretarako, bere ezaugarrien arabera izendatzen zituen.

Bidankozen, duela gutxi arte, Uskara hizkuntza nagusia zen, eta, beraz, toponimoen gehiengo euskalduna da. Gaur egun, bidankoztarren gehiengoak euskara galdua dauka eta, harekin, lekuen izenen zergatia.

Atal honetan Bidankozeko lekuizenen kokapena eta esanahia ezagutzen saiatuko gara, argitalpen honi izena ematen duenarekin hasita: Bidankozarte.

Bidankozarte (edo Bidangozarte), aldizkaritxo honi ematen dion lekuizena, Bidankozeko hirialdetik gertu dagoen dermio bati ematen dio izena, gutxi gora behera herria eta Erronkarirako pistaren artean dagoen eremua.

Izen honen etimologia, jatorria, hurrengo izango zen: “Bidankoze” (herriko uskal izena) + “arte” (artean).

“Arte” sufijoak uharte edo iriarte hitzetan daukan esanahi bera dauka, hau da, izen hori daukan tokia “arte” sufijo horren artean datorrenaz inguratuta dago.

Baina, orduan, Bidankozez inguratuta zegoen dermio hori? Hasiera batean,

esanahia nahasia dirudi, baina emango den azalpenarekin argituko delakoan nago.

Kontua da, Uhartek bi ur edo bi erreken arteko leku bati izena ematen dion era berean, Bidankozartek bi Bidankozen arteko lekua izendatzen du.

Bi Bidankoze? Ba horixe bera. Hau da azalpena. Urrutiko XI mendean, zehazki 1085ean, Bidankoze aipatzen dituzten

lehenengo dokumentu historikoetan, Antso Ramirez erregeak Leireko Monasterioari hainbat herrietako elizak ematen dizkio, eta haien artean “Bidangoç et Bidangoç”ekoak, hau da, Bidankoze eta Bidankozekoak. Idazkariaren akatsa

litzateke, baina ondorengo dokumentuek berriro Bidangoç izena errepikatzen dute beste zerrendetan, eta beraz, akatsaren aukera hori alde batera utzi dezakegu.

Orain arte aipatutakoarekin, eta San Sebastiango basiliza erromanikoaren kokapena kontuan izanda, bere inguruan herrixka bat noizbait egon zela erraz pentsa dezakegu, eta, dirudenez, izen berarekin. Zentzu honetakoak dira ere herriko hainbat agureen lekukotasunak, une jakinetan, aitzineko hormen edo hesien ondareak ikusia zutela esanez.

Beranduago, sekuritatez, egituraketaz edo beste arrazoiez, bi Bidankoze haiek batu ziren bakarria sortuz, gaur egun ezagutzen dugun herriaren hazi.

4.- OIKONIMIA (ETXEEN IZENAK) -GAIARRE ETXEA

Aspalditik, etxeen izena jabearen ezaugarri edo identifikatzailearen bat aipatu du (ezizena, ofizioa izenda itzazu, deitura ...) edo herrian bere kokapenari buruzko erreferentziaren bat adierazi du. Horregatik da izena denborarekin aldatzen joan ahal izan dela, jabeaz aldatu den neurrian.

Askotan, etxe baten izena nondik datorren erraz samar gertatzen zaigu, besteetan pixka bat zailagoa izango da eta besteetan, besterik gabe, ez da posible izango zehaztea eta usteak beraren gainean egin beharko dira. Gaiarre izeneko etxearekin hasiko gara gaur, ohiko zerrendetan herriko lehena izan debarekin.

Gaur egun jada ez izan arren da, denbora luzez, herriko etxeetako zerrendaketak egin behar zirenean (zerga-arrazoiengatik gehienetan), Gaiarre etxea

lehena izan ohi zen. Beharbada, Iparretik hasita lehenengo etxea zelako, edo auskalo zergatik. Kontua da, duela 400 urtetik egindako jabe-zerrendetan horrela egin da, guztiok uler dezagula, Llega-ren bezalako ibilbideari jarraituz.

Eta etxe honen lehenengo bezala aukeratzearen zergatia argituta, nondik dator Gaiarre (edo Gayarre) izena? Bada, adinduenek noski eta gazteen artean batzuk agian bai eta beste batzuk agian ez, gogoratuko dute gaurkoaren aurreko jabea (esan dezagun bide oimordetzakoagatik jaso zuen azken jabea) Gerardo Gayarre Necochea izan zen.

Izenak bere deiturari zor diola argi dirudi orduan. Batetik, etxearen izena azken jabearen deiturarekin bat etor dadila eta, bestetik, etxearen izenak -ENA edo -

RNA amaiera ez dezala izan, etxearen izena berri samar dela erakusten digu.

Eskuarki, 1800aren aurreko jatorria duten etxe-izenek -ENA edo -RNA amaierak izan ohi dituzte, kasu honetako, Uskarazko edutezko atzizkia, kasu honetan etxearena. Horrela, LANDARNA esatean, "Landarena" edo "Landaren enea" esanahi horrekin dago lotuta, kasu honetan Landa abizena izaten ere bai.

XIX mendean zehar, bere bigarren erdian zehar batez ere, Uskara indarra galtzen joan zen Bidankozen eta hark etxeak izendatzeko aldaketa ekarri zuen, izena berez ez baitzen ezer ofiziala, baizik eta herritarrek etxe bakoitza izendatzeko erabiltzen zuten era. Benetan, eta ikusten joango garenez gero, etxe askoko izenak denborarekin aldatzen joan dira.

Izena berri samar dela jakinez, nor izan zen etxe honetan egon zen lehen Gaiarre-a, etxeari izena emanez? Ba pixka bat ikertuz etxe honetan egon zen lehen Gayarre-a harengana iritsi zela 1879 aldera ikusten dugu, erlatiboki orain dela gutxi, eta Patricio Gayarre Mainz izan zen, lehenago aipatutako Gerardo Gayarre Necochea-ren aitona.

Egia esan, bikote bat zen, Patricio Gayarre Mainz (Molena etxekoa) eta Francisca Guinda Gárate (gaurko Kurlo etxekoa) eratutakoa, joango zitekeena, beharbada, Gaiarre etxera, "oinordeko" moduan, oso ohitura arrunta ez hain urrutiko garaietara arte. Lehenengo urteetan zehar, etxeko aurreko biztanleen azkenaren, Agustín Aroza Gárate-ren (Montxonena etxekoa) kontu geratuko ziratekeen, orduan 60 urte zenbatzen zuela

eta 7 urte beranduago hil zena, baina etxekoa zena lehen aipaturiko Agustín-en emakumea, Marta Irigaray Sanz.

Benetan, 1895eraino etxea bitan zatituta egon omen zen, zati bakoitzean Irigaray Sanz ahizpetako bat (Celedonia Francisca eta Marta) bere familiarekin bizi izanez.

Hona iritsita, gaurko izenaren jatorria aurkituzat eman dezakegu, baina eta zein zen bere aurreko izena?

Elkarriketatutako adinduen gehienek ez zuten gogoratzen etxe honetako aurreko izenik, baina azkenik, Severino Ornat Sanz-ek (La Santa) etxea behinola Esparzena deitzen zutela esan zidan.

Beraz, Severinok emandako pistaz, eta 1645, 1646 eta 1677eko populazio apeo-etan begiraturaz, Bidankozeko lehenengo etxearen jabea Pedro Esparz zen. Badirudi orduan, Esparzena izena jada garai hartatik, gutxienez, erabiliko litzatekeela. 1726an jabea Pedro Sanz zen eta 1810 Francisca Villanueva (Pedro Romualdo Sanz-en alarguna), beraz, deitura ez da mantentzen baina etxearen izena bai. Etxea bere alaba Joaquina Micaela Sanz jarauntsi zuen eta, honen ondoren, bere alabak Francisca Celedonia eta María Marta, lehen aipatuta.

5.- MARIANO MENDIGATXAREN GUTUNAK

Mariano Mendigatxa Ornat (Mendigatxa) Uskararen bi ikastunen apartako kolaboratzailea izan zen: Louis-Louicien Bonaparte eta Resurrección María Azkue. Bidankozeko Uskararen hiztegia, itzulpenak, jokabideak eta abar egin zituen, ikastunei lagunduz Erronkariko Uskararen ezaugarri linguistikoak definitzen.

Baina, honetaz gain, eta hori da Mariano Mendigatxa bereziki interesgarria egiten duena, Lekeitioko Resurrección Mª Azkue-rekin trukatu zituen gutunak, ohiturak, ipuinak, atsotitzak eta abar deskribatuz.

1902 eta 1916 urteen bitartean idatzitako 35 gutunen sail bat da, duela 100 urteko Bidankozera garamatzatenak. Bidankozarte-ren ale bakoitzean Mariano Mendigatxak idatzitako hainbat xehetasunak ikusiko ditugu, batzuetan nahikoa izango da gutun batean idatzitakoarekin eta besteetan (ale honetan bezala) hainbat gutunetako iruzkinak sartu behar izango dira.

Ba hasiko gara behingoz, lehenengo gutunarekin, hau salbuespen izanda Resurrección Mª Azkue Jaunari ez baitago zuzenduta, baizik eta Dionisio Martín-i (Uztarrotzeko Kaltxes etxekoa) zuzenduta. Honek Azkue-ren interesaz esanez idatzi zion, harekin eta beste kolaboratzaile batzuekin Urdatx-Santa-Grazin elkarriketatzean. Mariano Mendigatxa-ren kasuan, Bonaparte-rekin lehen egindako kolaborazioagatik zituen erreferentziagatik egiten du.

Mariano, lehen gutun honetan dagoeneko 70 urte zituela eta, gero ikusiko denez, nahiko zentzuzko eta zuhurra zen, ohartzen du: bere adin aurreratua emanda, ez litzaioke gustatuko bidaia alferrik egitea eta erabilgarria izan daitekeen

erabakitzeke, Azkue-rekin Urdatx-Santa-Graziko bilera baino lehen harremanetan jartzea eskatzen du.

Lehen gutun honek ez du askoz gehiago esaten, bakarrik garai hartan distantziak nola neurtzen zuten dio:

"Uztarrotzetik Urdatx-Santa-Grazira 4 ordu zaldiz eta Bidankozetik Urdatx-Santa-Grazira 7 ordu".

Bigarrenean, mami handirik gabe oraindik, 1903an Bidankozen Mariano baino 4 agure zaharrago besterik ez

zeudela dio eta, haren arabera, "bat itsu dago, eta beste hirurak erabat ergel-txotxatu daude".

Hirugarren gutunean, eta hortik aurrera, gutunek jada halako eduki nabarmena izaten hasten dute, batez ere garaiko Bidankozeren ezaugarri dagokionez. Hasten da, Uskara bilobei irakasten saiatu dela seinalatuz, baina kalean inori entzuten ez diotenez, bakarrik hark hitz egiten duena, ez dago ikasteko modurik, eta, haserretuta, erakustea alde batera utzi du. Honi buruz garaiko esana aipatzen du: "Hurritza ez dago beti makila egiteko".

Hitz egiten jarraitzen du bere biloben baten gainean, solfeo organo-jotzailearekin ikasten omen zebilela, baina jada utzi dute "artzaina edo nekazaria izateko, jada nahiko dakiela" diolako honek. Segur aski, aipatzen den biloba Eleuterio edo Norberto Mainz Mendigatxa izan dadin.

Heziketa-eremuan jarraituz, "maisua ordainketa handiagogatik joan zen orain dela bost hilabete jada eta harrezkero gazteria, eskolarik gabe, kaleetatik dabilela. Gaurko gazteen artean beste garaietan giza-astorik ez dira faltako" aipatzen du. Eta, haserre, zera gehitzen du: "Ezin da egon Nafarroa osoan irakaskuntzaren gainean hain herri arduragabetua hau bezalako; Hemen ez dago ahaleginik, ez eskolako batzordean, ez udalean, ezta gurasoetan ere".

Bukatzeke, eguraldiari erreferentzia bat (gutuna 1903ko apirilaren 15eko dela kontuan izanda): "Oso eguraldi txarra dugu, ez dugu ikusi negu guztian orain dagoena bezainbeste elur; Eta hura egitea egiten du ere".

6.- BUKAERA

Bidankozarte-ren lehen ale hau hemen bukatzen da. Atsegin dadila eta askoko lehena izan dadila espero dut.

Nahi duena laguntzera animatzean tematzen naiz, bakoitzak ahal duen neurrian. Harremanetan jartzeko,

LAGUNTZAILE:

bidankozarte@yahoo.es posta elektronikora idatzi. Gogoratzea ere, www.vidangoz.com/bidankozarte helbidea dagoeneko erabil daitekeela eta han, aldizkari honetaz gain, beste

eduki batzuk aurkitu ahal izango direla.

Besterik ez, agur bero bat eta elkar ikusiko dugu Bidankozarte-ren 2 zenbakian, Eguberrietan argitaratuko duguna.